

matsioonihiistoriograafia nõrgalt esindatud.¹⁴

Kurbusega tuleb tunnistada raamatus esinevat tehnilist praaki. Kasutatud allikate ja kirjanduse loetelus on mõnigi teos sattunud kahte kohta ning vaevaline on leida viidetes lühendatult edasi antud teoseid. Samuti pole kirjanduse alajaotuses kirjed alati tähestikujärjekorras, mõnel kirjel puudub autori nimi, mõnel kirjel on puudu leheküljenumbrid. Omaette teema on kohanimede õigekiri, mida oleks võinud kontrollida, näiteks “Baltisches historisches Ortslexikon” abil. Kuhlesi tekstis on näiteks Saare- ja Hiiumaa kihelkonnakirikute nimed moonduvad pea tundmatuseni (lk. 42) ja *Kusal’* ist (e. k. Kuusalust) on saanud *Küsal* (lk. 306), *Wesenberg’*ist *Wesenburg* (lk. 307) jne. Õigeks ei saa pidada ka Söderköpings kirjutamist kujul *Süderköping* (lk. 311), samas lauses saab Rootsi kuningas Gustav Vasa muide teise eesnime Adolf, mis samuti on vale. Faktivigu on veel: Balthasar Russowist tehakse Tartu Pühavaimu kiriku õpetaja (lk. 39), ordumeister Heinrich von Galeni ajal Lübeckis ilmunud katekismust nimetatakse esimeseks eestikeelseks katekismuseks (lk. 303) jne. Kõik see kahandab käesoleva teose võimalusi olla usaldusväärne käsiraamat.

Mida öelda aga kokkuvõtteks? Kuhlesi raamatu näol on meil tegemist hea ülevaatega ühest olulisest ajalooajalooperioodist. Siit leiab kokkuvõtte varasemast historiograafiast, siit leiab uusi seisukohti. Sellest raamatust saab ka aimu, millised valdkonnad keskaegse Liivimaa ajaloos, hoolimata soliidsest historiograafilisest traditsioonist, vajaksid uusi baasuuringuid ja interpretatsioone. Tasub ju ka meeles pidada, et vaieldav seisukoht ei ole mitte potentsiaalselt vale, vaid ikka eelkõige inspiratsioon edasiminekiks. Sedalaadi inspiratsiooni pakub Kuhlesi raamat rohkesti.

Juhan Kreem

¹⁴ Olgu siinkohal viidatud vaid paarile: T. Kala. Das Dominikanerkloster von Reval/Tallinn und die lutherische Reformation. – Die Stadt im europäischen Nordosten. Kulturbeziehungen von der Ausbreitung des Lübischen Rechts bis zur Aufklärung. Hrsg. v. Robert Schweitzer und Waltraud Bastman-Bühner, Helsinki und Lübeck, 2001, lk. 83–93; I. Pöltsam. Einfluß der lutherischen Reformation auf den Alltag in Livland. – Estnische Kirchengeschichte im vorigen Jahrtausend. Hrsg. v. Riho Altnurme, Kiel, 2001, lk. 71–86; Eesti vanimad raamatud Tallinnas/Die ältesten Estnischen Bücher in Tallinn (Reval), Tallinn, 2000.

Koguteos Soome põllumajanduse ajaloost

Suomen maatalouden historia, osa I. Perinteisen maatalouden aika. Esihistoriasta 1870-luvulle. Toim. Viljo Rasila, Eino Jutikkala, Anneli Mäkelä-Alitalo. Helsinki, 2003. 646 lk.; osa II. Kasvun ja kriisien aika. 1870-luvulta 1950-luvulle. Toim. Matti Peltonen. Helsinki, 2004. 534 lk.; osa III. Suurten muutosten aika. Jälleenrakennuskaudesta EU–Suomeen. Toim. Pirjo Markkola. Helsinki, 2004. 518 lk.

Soomes on ilmunud kolmeosaline põllumajanduse ajalugu. Põllumajanduse ja asustuse ajalugu on olnud viimasel ajal vähe esil, sest nii teadlaste kui ka laiema lugejaskonna huvi on keskendunud peamiselt 20. sajandi murrangulistele sündmustele, nagu näiteks Vabadus- ehk Kodusõda ja Talve- ning Jätkusõda, aga ka Kekkoneni aja poliitilistele keerdkäikudele. Teise põhjusena võib esile tuua, et Soome ajaloo suurkuju akadeemik Eino Jutikkala (1907–2006) ning ka teiste teadlaste põllumajanduse ja asustuse ajaloo alased teadustööd on olnud nii laiahaardelised ja põhjalikud, et see valdkond on tundunud juba täielikult uurituna. Varasem vastav peateos “Suomen talonpojan historia” (1942, 2. trükk 1958) ongi ilmunud Eino Jutikkala sulest. Ka siinkohal vaatluse alla võetud koguteose koostamine oli tol ajal juba üle 90-aastase akadeemiku idee.

Vajadus kirjutada uus kõikehõlmav ja üldistav põllumajandusajalugu kasvas välja praegusest olukorrast. Läbi sajandite on Soomes olnud põlluharimine ja karjakasvatus kõige tähtsam elatusallikas ja määranud kogu elulaadi. Veel 20. sajandi alguses elatus valdav osa (70%) Soome elanikkonnast põllumajandusest, kuid sajandi lõpuks oli vastav osakaal kahanenud ainult 7%-ni. Majanduse ja tehnika areng on muutnud töö- ja elamistavasid. Põllumajandusliku tegevusega ei ole enam seotud kogu elulaad, see on vaid üks elatusala teiste hulgas. Kuigi peaaegu iga soomlase juured on mingil moel olnud maaga seotud, puudub tänapäeval paljudel maaeluga isiklik kokkupuude. Muutus on olnud niivõrd suur, et vana maaelu traditsioon on katkemas. Koguteose koostamise eesmärgiks on olnud avardada teadmisi endiste esgupõlvade elust ja selle mitmekülsusest. Samaaegselt annab

teos seletuse, miks Soome ühiskond ja ka maastik on kujunenud selliseks, millisenä me neid praegu tunneme.

Koguteose esimese osa "Traditsioonilise põllumajanduse aeg. Esiajaloo 1870. aastateni" autorid on Matti Huurre, Elias Orrman, Anneli Mäkelä-Alitalo, Eino Jutikkala jt. Teos algab ülevaatega inimasustuse tekkimisest Soomes jääaja järel. Arheoloogiliste uurimuste, õietolmuanalüüsi ja rahvusvaheliste võrdluste kaudu selgitatakse, kuidas toimus üleminek koriluselt põlluharimisele. Põlluharimise alguse kohta ei ole kindalt informatsiooni, kuid vanim söestunud odraiva on ajast 1700 ja vanimad künnivaod 650–700 aastat e. Kr. Soome kuulub maaharimiseolude poolest Euroopa põhjapoolsele äärealale, kust alates ükski viljalik enam hästi ei kasva.

Keskajal hakkas Edela-Soomes kujunema põlispõllunduse piirkond, samal ajal kui idaosas jäi veel kauaks tähtsaimaks maaharimismeetodiks alepõletamine. Põlluharimine ja sellega seotud püsiv külaasustus levis eelkõige edelarannikul kergemate muldadega piirkondades, kust see levis piki jõgesid sügavamale sisemaale ja sealt sajandite jooksul üha kõrvalisematesse piirkondadesse. Põlispõllunduse kõrval tehti alet kuni 19. sajandi teise pooleni, mil see lakkas seoses metsade müügi väärtuse kasvamisega.

Maaomandi kujunemise aluseks oli Soomes algselt maa hõivamine. Kui maa oli põlluks üles haritud ja pidevalt kasutusel, siis kujunes nii maa hõivajal ja ka ta pärijatel teiste poolt tunnustatud eraomandiõigus. Kalaveed, ääretud metsad ja sageli ka niidud jäid tavaliselt ühe või mitme küla ühisomandiks. 1542. aastal kuulutati Soome inimtühjad kõnnumaad kroonu omanduseks. See avas tee suurele riigi poolt juhitud asundus-ekspansioonile eriti Savos, kust alepõllundusele tuginev asustus levis põhja ja loode poole. Talupoegade omandiõigust tugevdas 1757. aastal alanud maa kruntidesse jagamine (*isojako*).

Kuigi aastast 1562 hakati Soomes jagama eluaegseid lääne, ei kujunenud seal välja sellist mõisate süsteemi nagu Baltimaades. Aadlikud teenisid riigiametites või sõjaväes ja elasid riigile kuuluvates taludes. Varakamal aadlil oli siiski mõisaid Päris-Soomes, Uusimaal ja Hämes, kusjuures kõige tähtsamad olid need mõisad, millel oli rauavabrik (*Fagervik*). Mõisad püsisid ühe ja sama suguvõsa käes läbi sajandite.

Talude liigset jagunemist piirati, sest liiga väike talu ei oleks suutnud tasuda makse. Palgaliste, sulaste, teenijatüdrukute kõrval kasvas üha suuremaks see maatu elanikkond, kes elas juhutöödest. Maaomanike ja maatute vahele

kujunes 18. sajandi teisel poolel torparite rühm. *Torppa* oli renditalu, mis pidi rahuldama suurte talude tööjõuvajadust, torpar tasus oma rendi talule tavaliselt tööpäevade näol. Ka maadejagamise piirangutest hiiliti mööda sel teel, et kui üks lastest sai talu, siis teistele anti talu maadest torparikohti. Neid ei eraldatud omaette taludeks ja nad ei maksnud maamaksu. Maarendi tõusu tõttu tekkinud vastuolud ja paljude rendisuhete lõpetamine tekitasid 19. sajandi lõpul avaliku arutluse nn. torpariküsimusest. Selle tulemuseks oli 1918. aastal lunastamise seadus, mille abil rentnikud said riigi vahendusel talud välja lunastada. Maal kadusid täielikult rendisuhed ja tekkis suur hulk väiketalusid: üle 2 ha põllumaaga talusid iseisvus 68 000 ja neist väiksemaid umbes 57 000.

Kogu perioodi muinasajast kuni 1870. aastateni võib nimetada traditsioonilise põllumajanduse ajaks. Maal vajalikud mitmekülgsed teadmised ja oskused õpiti vanematelt sugupõlvedelt eeskujul abil. Vanad traditsioonilised meetodid tagasid saagi, millelega oli võimalik ära elada, kuigi sageli vili ikaldus ja saak oli napp. Uusi meetodeid põllumajanduses katsetasid vaid mõisad, mis suutsid üle elada ka tagasilööke.

Koguteose teise osa "Kasvu ja kriiside aeg. 1870. aastatest 1950. aastateni" autorid on Ann-Catrin Östman, Matti Peltonen, Teppo Vihola ja Heikki Rantatupa. Teoses kirjeldatakse moderniseeruvat põllumajandust. Teine osa katab põllumajanduse ajaloo tunduvalt lühema ajavahemiku kui esimene osa, kuid et see periood on nii sündmusterikas, siis on peetud vajalikuks käsitleda seda omaette tervikuna.

19. sajandi teisel poolel algas esialgu veel aeglane siirdumine traditsiooniliselt maaharimiselt kavakindlatele uuendustele ja üleminek naturaalmajanduselt rahamajandusele. Põllumajandusmasinate ning uute kultuuride ja töövõtete kasutamine kasvatas töö tootlikkust ja efektiivsust. Metsast saadavate tulude lisandumine koondas maale kapitali, mis tegi võimalikuks panganduse arengu ja ühismeiereide loomise.

Muutused ilmnesisid kõige selgemalt karjakasvatuse osatähtsuse kasvus. Põllunduses suurenes saagikus intensiivsema harimise ja parema väetamise tõttu tunduvalt, kuid see jäi siiski väiksemaks kui maaharimiseks soodsama ilmastikuga maades. Karjakasvatuse eelisarendamine viis olukorrani, et varem end viljaga ise varustanud Soome hakati vilja sisse tooma alul Venemaalt ja hiljem Saksamaalt. Kui puhkes Esimene maailmasõda, tootis Soome riigis tarvitatast viljast vähem kui poole. Kui sissevedu sõja tõttu lakkas, oli tulemuseks toiduainete puudus, mis

viis leivavilja ja või kasutamise reguleerimiseni. Viletsalt korraldatuna pingestas see palgatöölise ja põllumajandustootjate suhteid kodusõja künnisel ning mõjutas osaliselt ka rindejoone kujunemist. Kogemustest õppides võeti 1920. aastast eesmärgiks tagada riigi toiduainetega varustamises sõltumatus. Enne Teist maailmasõda varustas Soome end täielikult leivaviljaga, kuid selliste saakide saamise eelduseks oli välismaalt toodavate kunstväetiste kasutamine, mis osutus problemaatiliseks, kui nende saamine sõja tõttu katkes. Teise maailmasõja puhkedes alustati kohe plaanikohase toiduainete normatiivse reguleerimisega, mis või ja leivavilja osas jätkus kuni aastani 1949. Reguleerimise alla kuulusid ka väetised, kütte- ja määrdeained. Põllumajanduse jaoks oli siiski suurim probleem see, et mehed ja hobused olid aastaid sõjas.

Soome põllumajanduse ajaloo teises osas on kesksel kohal torpariküsimuse lahendamine, sõjaaegne toiduainete kasutamise reguleerimine ja 1930. aastate kriisi mõju. Kõigi nende nähtuste ühiseks jooneks on riigi osa tugevnemine probleemide lahendamisel. Riigi kasvava tähtsuse rõhutamisel on positiivselt esile toodud põllumajandusalase teadustöö ja koolituse arendamist, nõuandva võrgustiku loomist ja ühistevuse tugevdamist.

Koguteose kolmanda osa "Suurte muutuste aeg. Ülesehitusajast Euroopa Liidu Soome" autorite hulgas on Heikki Roiko-Jokela, Leo Granberg, Pertti Haapala jt. Sarja viimases osas käsitletakse põllumajanduse ajaloo viimaseid suuri sündmusi. Pärast sõda järgnes Soomes kiire ja raske majanduslike ning ühiskondlike muutuste periood ja kulus kaua aega, enne kui õnnestus jälle saavutada ning ületada sõjaeelne tootmis- ja elatustase.

Kõige kiirem ülesanne sõja järel oli ümberasujate aitamine. Soome kaotas Nõukogude Liidule kaheksandiku pindalast ja loovutatud Karjalast siirdus mujale Soome 400 000 inimest, kellele oli vaja korraldada elatusvõimalused. Karjalaste ümberasustamine maale tugines vanale mõtlemisviisile, et väikegi maalapp ja paar lehma võimaldavad ära elada. Enamikule Karjala põgenikest anti mitmel pool Soomes asunikutalud, millest enamik olid 6–15 ha põllumaaga, kuid lisaks moodustati sellest väiksemaid talusid, mille elanikud olid sunnitud elatise saamiseks hankima kõrvalteenistust. Kogu protsess viidi läbi kiiresti ja tulemuseks oli väiketalude arvu kiire kasv, samal ajal kui üle 100 ha suurtalude arv langes kolmandiku võrra. Vanadest mõisatest osa kaotas suurema osa maadest.

Väiketalud ei tasunud end siiski ära, kuigi Ida- ja Põhja-Soome vaesemate piirkondade olusid püüti suurte põllumajandustoetuste abil

parandada. Kui varem oli uudismaa raadamise eest ette nähtud tasu, siis 1967. aastal nende maksimine lõpetati ja juba kaks aastat hiljem hakati maaharijatele maksuma selle eest, et nad jätaksid osa põllust sööti. Järgnevatel aastatel hakati põldudele istutama metsa, uudismaa ülesharimine ilma loata keelati ja vanematele taluomanikele hakati maksuma loobumispensionit. Põllumajanduse rationaliseerimine ja toetuste lõpetamine põhjustasid suure ümberasujate voolu maalt linna, lisaks kodumaa asustuskeskustele suunduti ka Rootsi, kuhu 1969–1970 kolis ligi 80 000 soomlast.

Toimunud struktuurimuutuste tulemusel kadusid traditsioonilised talud ja nende asemele tulid suurtalud, mida iseloomustas spetsialiseerumine ning ärilise suunaga efektiivne tootmine. 2000. aastal oli enam kui 100 ha pindalaga talusid rohkem kui tuhat. Samal ajal lisandus ka piirkondlik spetsialiseerumine, kusjuures viljakasvatus keskendus maa lõuna- ja piimatootmine põhjaossa. Põllumajanduse iseloomu muutumise tulemusel kahanes maaelanikkond tunduvalt. Vajadus heinamaade järele kadus ning kuna ka üldine põldude pindala vähenes, siis muutus paljude vanade maaharimispiirkondade maastikuline ilme.

Olukord muutus veelgi, kui Soome liitus 1995. aastal Euroopa Liiduga ja põllumajanduses hakati arvesse võtma Euroopa Liidu määrusi. Endine oma talus iseseisvalt tegutsenud põllumees muutus maaharijaks, kes peab tegema ametnikele aruandeid talu iga ruutmeetri kohta.

Soome põllumajanduse ajalugu annab põhjaliku ja mitmekülge ülevaate põllumajanduse arengust muinasajast kuni tänapäevani. Traditsioonilise põllumajanduse tingimustes sõltus elatuse saamine eelkõige inimeste arust ja ilmastikutingimustest, järgneval perioodil määrasid selle muutuvad turuhinnad, aga Teise maailmasõja järel sai määravaks ühiskondlikest võimusuhetest sõltuv poliitika. Igal perioodil vastuvõetud otsused on tehtud olukorrast ja võimalustest lähtudes. Varasem endastmõistetav side oma põllumajandusliku tegevuse ja igapäevase toidu vahel on tööstusliku tootmise ja sisseveo tõttu hämarunud. Siiski on rahvusliku põllumajanduse tähtsus suur, lisaks kõigele muule tagab see turvalisuse kriiside korral ja on oluline ka maastiku väärtuse säilimise seisukohalt. Põllumajanduse ajaloo kirjutajateks on olnud oma ala parimad asjatundjad, kelle töö tulemusel on vähem kui kahe aasta jooksul ilmunud kaasaegne ja mitmekülgne esitus Soome jaoks olulise tähtsusega majandusharust ja elatusalast.

Ülle Tarkiainen